

І. Л. Михайлин
Дві праці з історії української журналістики
І. Національне надбання

Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. : Іст.-бібліограф. дослідж. — Львів, 2007. — Т. 1 : 1812—1890 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ; [уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук]. — 560 с.

Відділення «Науково-дослідний центр періодики» Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України розпочало свою діяльність 5 травня 1993 р. і відтоді залишається єдиною інституційною державною структурою, яка здійснює вивчення історії української журналістики. На відміну від багатьох бурхливих ініціатив, які нашіуміли на початку, потім зникають з наукового обшару, НДЦ періодики славний багатьма не гіпотетичними, а реалізованими проектами. Серед них варто відзначити бодай три.

Перший — це видання «матеріалів до енциклопедичного словника» — «Українська журналістика в іменах» (Львів, 1994—2007. Вип. 1—14). Щороку Центр [я так і буду писати далі — з великої літери. — І. М.] видає окремий том цього проекту, розпочавши з томика на 230 сторінок і дійшовши в останніх випусках до книжок на 400—600 сторінок.

Другий напрямок діяльності Центру — проведення всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Українська періодика: історія і сучасність», матеріали яких неодмінно виходять до початку роботи конференцій в однойменних збірниках доповідей та повідомлень. До цього часу пройшло десять таких конференцій. Конференції, починаючи від першої, працюють у складі чотирьох секцій: 1) історія української періодики; 2) українська періодика як історичне джерело; 3) Теорія і практика засобів масової ко-

мунікації; 4) українські публіцисти, редактори, видавці. Ці дослідницькі напрямки формують не тільки тематику конференцій, а й у цілому медіа-студій в Україні.

Третій напрямок роботи Центру — підготовка щорічного «Збірника праць Науково-дослідного центру періодики» (Львів, 1994—2007. — Вип. 1—15). Збірники за внутрішньою побудовою близькі до тематики секцій конференції. Певна річ у ньому друкуються не тільки працівники Центру, але інші науковці, які займаються вивченням історії (і сучасності) української преси. Але це якраз і означає, що НДЦ періодики перетворився на справжній осередок, у якому здійснюється координація усіх історико-журналістських студій в Україні [Див. про досягнення Центру за 15 років діяльності: 1].

Науково-дослідний центр періодики виріс із мрії доктора історичних наук професора Мирослава Миколайовича Романюка, який у 1993 р. створив його й десять років очолював. У червні 2003 р. він призначений директором ЛННБ ім. В. Стефаника, проте його не поглинула адміністративна робота й він залишився активним учасником усіх розпочатих дослідницьких проектів. Ось уже п'ятнадцять років поспіль він виступає науковим редактором усіх видань, що виходять під грифом Центру. За роки існування Центру він сформував колектив одностудійців, який можна назвати науковою школою дослідників історії

української преси. Працівники Центру впродовж п'ятнадцяти років захистили дві докторські і дванадцять кандидатських дисертацій.

І ось перед нами перший том розпочатого нового проекту – історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні і світі XIX–XX ст.» [6]. Коли гортаєш сторінки цієї книги, особливо потужно відчуваєш, що історія національної журналістики – то не просто предмет зацікавлення вузької групи науковців, а видатне явище духовної культури, дзеркало, у якому відбито увесь історичний шлях народу, його боротьбу за самоствердження, досвід здобуття державності. З самого початку своєї діяльності науковці Центру глибоко усвідомлювали цю просту істину й спрямовували свою працю не тільки на створення синтетичних монографічних досліджень, скільки на опрацювання й репрезентацію для наукової спільноти (і громадськості) величезного емпіричного матеріалу.

На мою думку, таким і повинно бути головне завдання цього структурного підрозділу – створювати, передусім емпіричну базу для наступних досліджень. Періодична преса як предмет пізнання специфічна тим, що вона призначена для одноденного буття. Уже через невеликий проміжок часу вона набуває мерехтливого існування, сприймається як пасивна інформація. Слід врахувати й той факт, що лише у великих бібліотеках наявні комплекти (і то часто – неповні) газет і журналів, що видавалися у минулі століття й десятиліття, а багато з них перебувають у жалюгідному стані через ветхість, поганий стан паперу й друку. Для дослідника журналістики на поважну перешкоду в його праці перетворюється проблема пошуку й доступу до першоджерел. Відтак складання бібліографічних довідників, створення історико-бібліографічних досліджень з повним описом газет і журналів і вказівкою на те, де (у якій бібліотеці) можна знайти дане джерело, – надзвичайно істотне самодостатнє завдання. Розв'язати його може тільки спеціально призначена для цього інституція. Цю видатні місію й виконує зараз в Україні НДЦ періодики.

У процесі підготовки історико-бібліографічних досліджень «Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.)» [2], «Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.)» [3], «Українські часописи Львова, 1848–1939 рр.» [4] напрацьовувалася методологія й вироблялася методика створення наукової бібліографії періодичних видань,

склалися остаточні уявлення про обсяг української пресової журналістики, окреслювалися контури нового задуму – розпочати видання для репрезентації всього корпусу українських часописів в Україні і в світі, тобто усіх явищ, що мовно, географічно чи політично можуть бути ідентифіковані з Україною. Мирослав Миколайович Романюк умовно назвав цей проект «репертуаром української журналістики».

Відкривають перший том «репертуару» дві ґрунтовні вступні статті. Перша з них належить керівникові проекту М. М. Романюкові й має назву «Українська преса XIX–XX ст. як наративне історичне джерело» [6:3–56]. Ця передмова зовсім не обмежується завданням впровадити читача в світ книги, але є цілком самостійною науковою працею, у якій, на наш погляд, уперше з такою вичерпністю розглянуто три найважливіші питання: 1) зародження української преси та її наступна історично конкретна конфігурація; 2) історіографія історії української преси; 3) історіографія бібліографії української преси.

Перше з порушених питань для автора принципове й потребує свого розв'язання; від нього залежить структура всього запропонованого видання й методологічні засади організації цієї структури. Розглянувши початковий етап розвитку української преси, М. М. Романюк встановив кілька її джерел, а також показав мовну неоднорідність. Унаслідок цього цілком слушно він запропонував методологічну засаду для створення «репертуару» – поєднати мовний принцип з географічним, «врахувати етнічну територію розселення української нації з долученням тих регіонів, які заселили українці в багатьох країнах світу або в яких певний час компактно проживали» [6: 6]. Після цих суджень остаточно встановлюється композиційний принцип – будувати анотовану бібліографію української преси з двох поверхів: 1) бібліографія української преси; 2) бібліографія української іншомовної преси. Перший поверх, на думку М. М. Романюка, має включати в себе власне україномовну пресу і двомовну пресу. Іншими словами, до цієї групи мають бути залучені видання, які хоч раз у своїй історії друкували тексти українською мовою.

У розділі про історіографію історії української преси автор вперше запропонував її обґрунтовану періодизацію, вказавши, що умовно можна запропонувати бачення в ній чотирьох періодів: 1) кінець XIX – початок

XX ст.; 2) 1920–1930-х рр.; 3) 1940–1980-х рр.; 4) 90-ті рр. XX – початок XXI ст. Тут розглянуто перехід від літературознавчої стадії історико-журналістської науки до системного вивчення історії української преси; досліджено праці І. Франка, О. Маковея, які мали неперехідне значення для становлення наукових студій з пресознавства. Значну (і заслужену) увагу приділено діяльності Українського наукового інституту книгознавства та його журналові «Бібліологічні вісті» (1923–1931). Третій період розглянутий у двох його складових: роботи радянських та еміграційних учених.

Викликає симпатії підхід М. М. Романюка, коли він намагається зберегти для української науки напрацювання радянських науковців, адже це праці М. Д. Бернштейна, О. І. Дея, Ф. П. Погребенника, О. К. Бабишкіна, І. І. Дорошенка. На самому кінці періоду була видана відома «Історія української дожовтневої журналістики» (1983), виготовлена колективом львівських учених під керуванням професора М. Ф. Нечиталюка, яка, за визначенням самого редактора, застаріла в процесі виходу в світ. Але цих авторів не можна звинуватити в науковій несумлінності, зібраний ними матеріал – надійна підстава для роботи наступних поколінь дослідників. Інша справа – інтерпретації історичного процесу; тут їм доводилося дотримуватися панівного в радянські часи ідеологічного канону. Але інтенція М. М. Романюка зберегти їх надбання для використання нащадками зрозуміла для науковців-сучасників.

Праця дослідників, які працювали на еміграції, дала також видатні результати – дослідження А. Животка, Ю. Тернопільського, які активно присутні в сучасній науковій свідомості.

Не викликає заперечення й те, що в основу розгляду четвертого періоду покладено огляд діяльності НДЦ періодики. Інші автори (а це А. А. Бойко, В. А. Качкан, М. Ф. Нечиталюк, Н. М. Сидоренко, Б. І. Черняков) виглядають як такі, що згруповані навколо Центру.

Зрозуміло, що в такому великому за обсягом охопленого матеріалу огляді не знайшлося місця для авторів, які не спромоглися в силу історичних причин зібрати свій доробок в окремі книжки з історії української журналістики, але мені шкода, що тут не згадані імена А. М. Ніженець, П. Я. Левченка, Ф. Д. Пустової, а в ближчому до нас часі – В. М. Галич (авторки ґрунтовного дослідження публіцистики О. Гончара), С. А. Костя (автора чотирьох томів з історії західноукраїнської преси).

Історія бібліографії української преси, як я розумію, пишеться вперше. М. М. Романюк виокремив тут так само вже названі чотири історичні періоди. Переший з них він репрезентував іменами І. Я. Франка, І. О. Левицького, О. М. Лазаревського, М. Ф. Комарова, В. М. Доманицького (про якого сказано дуже мало). Авторів ж бібліографічного покажчика журналу «Киевская старина» І. Ф. Павловському зовсім «не пощастило» персонально потрапити в текст. У другому періоді з'явилися знамениті бібліографічні праці Ю. О. Меженка, В. А. Ігнатієнка, І. Т. Калиновича. Проте їхня праця так і не здобула продуктивного продовження у добу сталінщини. Український науковий інститут книгознавства був розігнаний, хоча саме в ньому закладалися підвалини для створення загального репертуару української преси.

У третьому періоді найвидатніший здобуток – праці Книжкової палати УРСР, які однак не виходили за межі радянського політичного простору. Саме в цей період з'явилися такі покажчики, як «Періодичні видання УРСР. Журнали», «Періодичні видання УРСР. Газети». Важливою ознакою цих праць була «суттєва неповнота обліку часописів» [6: 25]. Зате у цей час з'явилися професійно підготовлені покажчики змісту журналів, упорядковані в основному О. Д. Кізлик, П. Г. Баб'яком. Лише в четвертому періоді були зняті всі наявні обмеження в справі вивчення української преси та створення її повного репертуару. Це відразу позначилося на наслідках праці бібліографів. Поширеними стали покажчики газет і журналів у фондах провідних наукових бібліотек України (виготовляли їх працівники бібліотек), на повну потужність запрацював НДЦ періодики, продовжилася робота над створенням бібліографічних покажчиків змісту журналів.

М. М. Романюк завершив свою передмову думкою про те, що Україна як велика європейська країна повинна мати повну бібліографію української журналістики. Автор дуже слушно підкреслив: наявність національної бібліографії – то атрибут державності. І ми в цьому цілком солідарні з ним.

Висловимо тільки одне спостереження. На наш погляд, називати журналістику «нарративним джерелом» – применшувати її саме національно-історичне значення. «Нарація», «нарратив» – то поняття (а можливо, й категорії) постмодерної свідомості. Абсолютизуючи реалітивність світу, постмодернізм під наративом розуміє спрямованість художнього повідомлення на самого себе, його індиферентність

щодо реальної дійсності, перенесення оповіді лише в план інтерпретації [5: 491–494]. Нарация виключає дискурсивність, а без неї журналістика просто неспроможна існувати.

Другу вступну статтю (передмову) «Українська преса 1812–1890 рр. – „достойнее свідоцтво культурної та народної свідомості“» [6:57–105] написала Лідія Віталіївна Снісарчук – кандидат філологічних наук, завідувач Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. Це так само велика наукова праця, предметом якої є вже самий історико-журналістський процес. Іншими словами, це історія української журналістики зазначеного періоду, хоча вона із зрозумілих причин стисла, прокреслена пунктиром. Багато про що авторці доводиться говорити побіжно, відсилаючи цікавих до наведених у списку літератури праць і до статей словникової частини дослідження.

Огляд історії журналістики здійснено за десятиліттями, які сприйняті авторкою як завершені періоди в розвитку журналістики. Вона особливо старанно фіксує пріоритет першості, відзначаючи, коли той чи інший тип видання з'явився на пресовому ринкові. Наприклад, вона відзначає, що газета «Учитель», що з'явилася в Ужгороді в 1867 р., – це «перше друковане видання, що почало виходити власне на території Закарпаття» [6:76], а часопис «Ластівка» (Львів, 1869–1881) – «перше періодичне дитяче «письмо» [6:77]. Поглядів Л. В. Снісарчук властива вичерпність; вона не оминула жодного видання, яким би незначним воно не виглядало з погляду історії – навіть рукописні журнали Львівської духовної семінарії «Гомін», «Жельман», «Фірман», «Відьма», які писалися й малювалися студентами в 1882–1885 рр.

Пристаючи до опису десятиріччя, Л. В. Снісарчук наводить їх точну загальну цифру, старанно перелічує всі назви з вказівкою, у якому місті і в який час вони виходили. Але далі для розгляду вона об'єднує часописи за тематичними групами. Щоб дати уявлення про метод авторки, я візьму останнє десятиріччя (1880-ті роки), коли історико-журналістський процес вже був особливо розгалужений.

На початку репрезентована громадсько-політична журналістика, яка в цей час поповнилася десятками новими пресовими виданнями. Після неї розглянуті просвітницькі часописи. Далі надходить час для літературних газет і журналів. Четверту групу, за ав-

торкою, становить молодіжна преса. Десять видань склали групу церковно-релігійної періодики. Активізувалися видання економічного напрямку. Розмежовано фахову періодіку для педагогів і юристів. Окремо описаний журнал, що висвітлював діяльність культурно-освітньої організації «Народний Дім». На завершення розглянуто сатирично-гумористичну журналістику та дитячі журнали. Як бачимо, виокремлено одинадцять тематичних груп, що дає можливість побачити місце кожного часопису в загальному розвитку журналістики та її структурі. Ця друга передмова ілюстрована портретами провідних журналістів розглянутого періоду.

Із дрібних похибок відзначимо, що Є. Гребінка в 1838 році отримав згоду на видання літературного додатку до «Отечественных записок» не від редакції часопису «під орудою Суворіна» [6:58], а від А. О. Краєвського, який тоді цей журнал видавав. Олексій Сергійович Суворін (1834–1912) – діяч зовсім іншої епохи, кінця XIX – початку XX ст., видавець і власник газети «Новое время». Незручно висловилося авторка про «Ластівку» Є. Гребінки (1841), де нібито «читачі вперше побачили твори Тараса Шевченка» [6: 58]. У читача з обмеженим колом кругозору й справді може скластися враження, що не було раніше й «Кобзаря» 1840 року. У примітці до сторінки 69 цілком слушно згадана праця В. Подолинського «*Slowo przestrogi*», але невірно вказано, що вийшла вона у Львові; насправді ж ця книжка побачила світ у Сяноку. Кілька разів авторка наводить назви часописів угорською мовою і не подає ніяких пояснень. На наш погляд тут конче потрібно надавати не тільки переклад назв українською мовою, але й транскрипцію. Нарешті, зовсім незрозуміло, як журнал «Киевская Старина», який ще й належить до розряду «товстих» або «грубих», названий авторкою «газетою» [6: 88].

Після двох ґрунтовних передмов починається словникова частина. Матеріал у ній згруповано за роками появи того чи іншого часопису. У середині кожного року часописи розташовані за алфавітом назв. У повний опис входять такі дані: назва та її різновиди, підзаголовок (та його варіанти), періодичність виходу, дата першого числа, редактори або редактори-видавці, місце видання та його зміни, роки виходу видання, видавництва, назви друкарень та їх адреси, адреси редакцій, адміністрацій, контор, кількісна характе-

ристика, формат, передплата, наявність чисел у провідних бібліотеках України та світу.

Після опису йде розширена анотація, яка передбачає висвітлення історії створення і функціонування часопису, його структури і змісту. У цитатах, назвах видань, рубрик, статей збережено правопис оригіналу. Розширена анотація по суті перетворюється на стислу історію часопису. Зазвичай автори супроводили словникові статті фотографіями перших сторінок видань.

Над створенням словникової частини історико-бібліографічного дослідження працювали В. Габор, М. Галушко, О. Дроздовська, М. Комариця, Л. Кульчицька, М. Романюк, Л. Сніцарчук. Одну статтю – про газету «Діло» – виконав автор спеціальної монографії про цей часопис Ю. Шаповал [6:317–329]; вона відзначається особливою ґрунтовністю. Слід розуміти, що авторам довелося вперше писати історію багатьох газет і журналів, тобто завдання перед ними стояло надзвичайно складне. Особливою старанністю, логікою розгортання історичного сюжету, репрезентацією рубрик, найголовніших матеріалів, на наш погляд, відзначаються статті М. Камариці про «Киевскую Старину» [6:357–368], Л. Сніцарчук про сатирично-гумористичний часопис «Страхопуд» [6:186–192], М. Галушко про «Науковий сборник» [6:198–204] і журнал «Правда» [6:220–227]. З помічених нами неточностей можемо вказати тільки на таке: Г. Квітка-Основ'яненко справді друкувався в «Украинском вестнике» під псевдонімом *Фалалей Повинухін*, але не у відділі «Изящная словесность», а у відділі «Смесь» – саме там з'явилися його відомі «Письма к издателям» [6:112].

Завершають словникові статті списки літератури, де окремо подано *бібліографічні джерела та історичні праці* про часопис.

У додатку до тому розміщені покажчики: порічний реєстр часописів, алфавітний покажчик часописів, Іменний покажчик редакторів і видавців, іменний покажчик, покажчик місць видання часописів, список умовних скорочень. Це обов'язковий апарат, який мусить супроводжувати наукове видання. Апарат полегшує користування книжкою, допомагає знайти в ній потрібне видання за певною його ознакою. І все ж оглядаючи його суцільний «Зміст» (оглав), думаю, що було б добре, якби він містив посилання на роки, адже упорядники прийняли за головну засаду – принцип хронології. Без цього навіть підготовленому читачеві важко знайти потріб-

не видання у стовпчику назв; а деякі з них ще й повторюються.

Хочу поділитися ще одним міркуванням. Автори репертуару не подали в ньому поки що газет, відомих під назвами «... губерньские ведомости», які почали виходити 1838 р. за наказом царського уряду в українських губерніях, очевидно на тій підставі, що вважають ці часописи російськими одномовними. Насправді ж справа з цими газетами складніша. У «Черниговских губерньских ведомостях» друкувалися українською мовою байки Л. Глібова, у «Харківських губерньских ведомостях» українською мовою подавалися вірші Я. Щоголева. Просто цей пласт нашої журналістики вивчений ще досить поверхово, але його пильніший розгляд дає несподівані результати – виявляється, що ці видання, створені, зрозуміло, з державоохоронною метою, не витримували натиску української стихії й поступалися перед нею, даючи місце текстам українською мовою: то фольклорним записам, то художній творчості, а то й професійній публіцистиці. Приблизно те ж саме можна сказати й про ліберально-демократичні газети кінця XIX – початку XX ст. У Харкові, наприклад, такою газетою був щоденний «Южный край», який друкував українською мовою статті М. Ф. Сумцова, вірші Х. Алчевської.

Звичайно, ніхто до початку хоча б поверхового вивчення не може сказати про те, який характер мала та чи інша газета. Але саме тому я б розмістив двомовні часописи або в окремій групі, або приєднав би їх до групи іншомовної преси, бо принципової різниці між «Харьковским Демокритом» чи «Украинским вестником», з одного боку, і «Харьковскими губерньскими ведомостями» чи «Южным краем», з другого, немає. І ті, і інші часописи друкувалися російською мовою, але під величезним тиском пропускали на свої сторінки окремі українські тексти.

Але проект розпочато; і навряд чи ці мої міркування можуть бути враховані надалі. Думається, що й автори проекту не відразу побачили всі аспекти й до часу приховані методологічні проблеми майбутньої праці.

1 листопада 2008 р. на презентації першого тому історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» у межах десятої всеукраїнської конференції «Українська періодика: історія і сучасність» у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника автори проекту говорили про те, що задуманий він у не

визначеній поки що кількості томів. Можливо, їх доведеться створити двадцять, а можливо, і двадцять п'ять. Це пояснюється тим, що на сьогодні можна лише приблизно уявити обсяги наступної роботи.

Але безсумнівним є те, що колектив авторів пройшов перше випробування на наукову зрі-

лість, процес повернення національних надбань українському народові розпочався. Думається, і про саме видання вже можна говорити як про національне надбання, якому ще доведеться століття (а можливо, і не одне) працювати на українську культуру й сприяти становленню української національної ідентичності.

Література

1. Від редактора // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовтня — 1 листопада 2008 р. ; За ред. М. М. Романюка — Л., 2008. — С. 3—12.
2. Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865—1994 рр.) : іст.-бібліограф. дослідж. / М. В. Галушко, М. М. Романюк / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики — Л., 1996. — 238 с.
3. Галушко М. В. Українські часописи Північної Буковини (1870—1940 рр.) : іст.-бібліограф. дослідж. / М. В. Галушко, М. М. Романюк. — Л. : Фенікс, 1999. — 428 с.
4. Галушко М. В. Українські часописи Львова, 1848—1939 рр.: іст.-бібліограф. дослідж. / М. В. Галушко, М. М. Романюк. — Львів, 2001—2003. — Т. 1—3.
5. Постмодернизм. Энциклопедия. — Мн. : Интерпресссервис ; Книжный Дом, 2001. — 1040 с.
6. Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. : іст.-бібліограф. дослідж. — Л., 2007. — Т. 1: 1812—1890 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ; Уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Снігарчук.